

Jaume I i la Festa de l'Estendard

Albert Cassanyes Roig

Quadern per al professorat per a treballar
el conte *En Tomeu descobreix el rei en Jaume*

Ajuntament de Palma

GUIA PER AL PROFESSORAT

AUTOR

Albert Cassanyes Roig

EDITA

Regidoria d'Educació i Política Lingüística. Ajuntament de Palma

REVISIÓ LINGÜÍSTICA

Servei d'Assessorament Lingüístic de l'Ajuntament de Palma

Primera edició: 2022

Exemplars: 200

© del text

Albert Cassanyes Roig

© del dibuix de la portada

Catalina Forteza

© de la present edició

Regidoria d'Educació i Política Lingüística. Ajuntament de Palma

Dipòsit legal: PM 00060-2022

ÍNDEX

1. Presentació	5
2. Objectius	7
3. El rei Jaume I	9
4. La Festa de l'Estendard	15
5. Proposta d'itinerari pel centre de Palma	19
6. Bibliografia	27

1. PRESENTACIÓ

Cada 31 de desembre, la ciutat de Palma s'engalana per a la Festa de l'Estendard, una de les celebracions cíviques més antigues d'Europa. La festivitat commemora l'entrada de Jaume I a la ciutat islàmica de Madina Mayurqa i, per tant, l'establiment, a Mallorca, d'una nova societat europea occidental, caracteritzada per la llengua i la cultura catalanes i per la religió i els valors del cristianisme. Al mateix temps, Jaume I és l'origen de les institucions mallorquines i del Regne de Mallorca, en general, per la qual cosa la seva figura assumeix les funcions de *pater patriae* i origen de la Mallorca actual, i fins i tot del temps històric.

La transcendència de Jaume I i de la Festa de l'Estendard, que recorda el moment fundacional del Regne de Mallorca, justifica que sigui explicada a les noves generacions de mallorquins; a infants que, independentment del seu origen o el dels seus pares, viuran i treballaran a Mallorca. No hi ha cap dubte que un dels rols de l'escola és, precisament, la formació dels ciutadans del futur, i que això implica el coneixement de la història i les tradicions de Palma, entre les quals la Festa de l'Estendard, que n'és una de les manifestacions més antigues.

Amb el conte *En Tomeu descobreix el rei en Jaume*, escrit per Aina Vives i il·lustrat per Catalina Forteza, es pretén acostar la història de la conquesta de Mallorca als infants de segon cicle d'educació primària d'una manera amena i entretinguda. Ara bé, s'entén que el conte ha de ser només una eina a partir de la qual aprofundir en el coneixement de la història i de la festa. Per això, aquesta guia vol oferir al professorat de primària uns continguts que després poden ser transmesos als estudiants, sempre amb la transposició didàctica corresponent i de la manera que es consideri més adient: es poden contestar preguntes dels alumnes, es poden crear activitats o exercicis per a ampliar els continguts exposats al conte, etc. En aquesta guia, els docents hi trobaran una breu biografia del rei Jaume I i una explicació de la Festa de l'Estendard actual. Una bibliografia final permet ampliar-ne la informació.

S'hi inclou també una proposta de ruta. Aquest itinerari uneix la plaça d'Espanya amb la Seu, i, a grans trets, segueix el camí fet per Jaume I quan va entrar a Madina Mayurqa, i també el que fan en Tomeu i la padrina Maria en el conte; els infants podran relacionar els dibuixos del llibre amb la realitat que podran observar. La ruta s'estructura en deu punts d'interès que tenen relació amb el rei En Jaume o amb la Festa de l'Estendard i, per a cadascun d'aquests, s'ofereix una breu explicació per al professorat. La idea és que aquest itinerari serveixi perquè els alumnes coneguin el patrimoni de la ciutat i el relacionin amb allò que hauran vist i llegit al conte, la qual cosa els ajudarà a consolidar els seus coneixements i, esperem, a estimar una mica més la ciutat.

Finalment, no es pot perdre l'oportunitat d'agrair la tasca ingent que ha duit a terme el professorat de les escoles d'educació primària de Palma i de Mallorca, que es desviu dia rere dia per a educar i formar els infants. També cal donar les gràcies a la Regidoria d'Educació de l'Ajuntament de Palma per la confiança a l'hora d'encarregar-nos aquesta guia docent, que desitjam que sigui una eina útil per a donar a conèixer la història d'un dels personatges més importants per a Mallorca i una de les festivitats més genuïnes i antigues del nostre calendari festiu.

Palma, desembre de 2021

2. OBJECTIUS

Aquesta activitat s'emmarca dins la matèria de ciències socials i, concretament, respon als continguts «Els regnes peninsulars i les Illes Balears a l'edat mitjana» i «El nostre patrimoni històric i cultural», corresponents al bloc 4, «Les empremtes del temps», que han de ser impartits del primer al tercer curs d'educació primària. Així mateix, permet el desenvolupament de la major part de les competències previstes en el currículum escolar:

- Competència en comunicació lingüística. És, probablement, la que més clarament es desenvolupa amb el conte. La lectura del llibre fomenta la capacitat comprensiva de l'alumnat i l'adquisició de nou vocabulari.
- Competència matemàtica. Amb el llibre i l'itinerari, l'alumnat pren consciència de la cronologia i desenvolupa la capacitat de situar els esdeveniments en una línia temporal.
- Competència digital. Aquesta activitat no treballa directament la competència digital, però sí que pot ser un pretext per a dur a terme altres tasques relacionades amb la recerca d'informació o imatges de Jaume I i la Mallorca medieval.
- Aprendre a aprendre. L'alumnat ha de relacionar el que llegeix al conte amb el que veu durant l'itinerari. Això l'obliga a memoritzar el contingut del llibre i a seleccionar-ne la informació. Igualment, s'ha de fomentar que l'alumnat expliqui el conte a la seva família, la qual cosa requereix desenvolupar la capacitat de resumir.
- Competència social i cívica. El conte permet que l'alumnat conegui un esdeveniment essencial per a la història de Mallorca. Malgrat tot, es tracta d'una guerra, en la qual hi hagué vencedors i vençuts. El llibre ha de ser un pretext perquè l'alumnat aprengui a rebutjar la violència i a respectar totes les religions.
- Consciència i expressions culturals. Aquesta és una altra de les competències fonamentals que es desenvolupen en aquesta activitat. El conte dona a conèixer la conquesta de Mallorca, que va tenir repercussions molt importants per a l'illa i que suposa l'inici de la societat mallorquina actual. L'itinerari, per la seva banda, permet que l'alumnat visiti alguns dels monuments històrics i artístics de Palma. D'aquesta manera, es fomenta el coneixement de la història i el respecte per al patrimoni de l'entorn més pròxim a l'alumnat.

A part, la lectura del conte *En Tomeu descobreix el rei en Jaume* i la realització de l'itinerari que es proposa pretenen assolir els objectius següents:

- Valorar la figura de Jaume I com a fundador de la societat mallorquina, a la qual aportà valors, llengua i cultura.
- Comprendre la importància que la conquesta de Mallorca de Jaume tingué per a l'illa i la formació de la societat mallorquina actual.
- Entendre la Festa de l'Estendard com a remembrança dels orígens de Mallorca com a poble.
- Conèixer el patrimoni històric i artístic de la ciutat de Palma relacionat amb Jaume I i la Festa de l'Estendard.
- Prendre consciència de formar part d'una societat que comparteix una història, una llengua i una cultura que es remunten a la conquesta de 1229.

3. EL REI JAUME I

3.1. CONCEPCIÓ I NAIXEMENT

Jaume I nasqué a Montpeller el dia 2 de febrer de 1208. Era fill del rei Pere II d'Aragó, dit *el Catòlic*, i de Maria de Montpeller. Pere el Catòlic era fill d'Alfons el Cast i, per tant, net de Ramon Berenguer IV i de Peronella d'Aragó. El matrimoni d'aquests darrers, duit a terme el 1137, permeté la unió dinàstica dels territoris del Regne d'Aragó i del Comtat de Barcelona, que englobava la major part de Catalunya (terme documentat per primera vegada al *Liber maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, redactat poc després de la Croada Pisanocatalana de 1114-1115), la qual cosa suposà el naixement de la Corona d'Aragó.

La mateixa concepció de Jaume I ja està envoltada de llegenda. Pere el Catòlic no volia jeure amb la seva esposa, Maria de Montpeller, la qual cosa suposava que no es podia engendrar un hereu per a la Corona. Aleshores, es va ordir un estratagema per aconseguir que el monarca s'unís a la seva muller: li varen fer creure que, dins una cambra fosca, hi havia una dona que ell desitjava prendre. El rei hi entrà i es va unir a la dona que hi va trobar, que no era altra que Maria de Montpeller. Mentrestant, a fora, desenes de persones resaven i pregaven perquè tingués lloc la concepció d'un hereu.

Transcorreguts els mesos de gestació, el 2 de febrer de 1208 (festivitat de la Candelera), Maria de Montpeller infantà un nin, que estava destinat a ser el rei. A fi de decidir el seu nom, Maria de Montpeller ordenà que fossin encesos dotze ciris, tots de la mateixa mida i gruix, en cadascun dels quals posà el nom d'un dels dotze apòstols de Jesús; digué que posaria a l'infant el nom que estigués escrit al ciri que romangués més temps encès. Fou Jaume.

3.2. UNA INFANTESA COMPLICADA: LA CROADA CÀTAR I LA REGÈNCIA

Des de Ramon Berenguer IV, el Comtat de Barcelona primer i la Corona d'Aragó després tenien interessos a Occitània, un ample territori de l'actual sud de França. De fet, diversos senyors occitans eren vassalls de Pere el Catòlic, la qual cosa l'obligava a acudir al seu ajut si eren atacats. A més, el 1204 el rei signà un acord de defensa mútua amb el comte de Tolosa, que era l'entitat més poderosa de la zona.

A principis del segle XIII, la situació a Occitània es complicava. Des de feia temps, el catarisme¹ s'havia escampat per la regió i, fins i tot, havia aconseguit les simpaties de bona part dels dirigents occitans. El moviment càtar va ser considerat una heretgia per l'Església, que hi envià nombrosos predicadors perquè hi sermonejassin en contra. A més, el papa també hi trameté un legat apostòlic; és a dir, un representant papal a la regió. L'assassinat del legat el gener de 1208 serví de detonant perquè el papa convocàs una croada contra els càtars i els seus protectors, que eren, entre d'altres, el comte de Tolosa i alguns vassalls de Pere el Catòlic. El líder de la croada era el noble Simó de Montfort. En virtut del pacte de 1204 i de les seves obligacions feudals, Pere el Catòlic havia d'acudir en auxili dels seus vassalls. Ara bé, a fi de cercar una solució pacífica a la croada, Montfort proposà al rei d'Aragó que el petit Jaume (que aleshores no havia complit encara

¹ El catarisme va ser una doctrina religiosa cristiana que es va estendre per diverses regions d'Europa entre els segles X i XIII. Defensava algunes idees que col·lidien amb el dogma de l'Església i no acceptava ni l'Antic Testament ni alguns sagraments.

els tres anys) es prometés en matrimoni amb la seva filla Amícia. Així mateix, es va acordar que el príncep Jaume s'educàs sota la protecció de Simó de Montfort. Per tant, el jove Jaume es va veure obligat a separar-se de sa mare per a anar-se'n a terres estranyes. El 1213 va ser un any nefast per a Jaume. Poc després del 19 d'abril, sa mare, Maria de Montpeller, va morir. Per altra banda, son pare, Pere el Catòlic, va haver d'atendre la petició d'auxili dels seus vassalls occitans, que havien de fer front a una croada que era cada vegada més cruel. Així, el monarca es dirigí cap a Occitània i es reuní amb els seus vassalls per a posar setge a la vila de Muret. Malauradament, el rei d'Aragó va ser mort en batalla el 12 de setembre de 1213. La seva mort està envoltada de llegendes. Algunes afirmen que el rei, en lloc de descansar durant la nit, va jeure amb una dona. Altres asseguren que Pere el Catòlic s'havia intercanviat l'armadura amb un soldat ras. Els croats mataren primer el soldat que vestia les robes reials i es vanagloriaren d'haver mort el rei. Pere el Catòlic, però, es descobrí, per la qual cosa fou mort pels croats.

La defunció de Pere el Catòlic va suposar que la Corona d'Aragó recaigués en el príncep Jaume, un infant de només cinc anys que, a més, vivia sota la protecció del líder de la croada que havia matat son pare. Ràpidament, es dugueren a terme diverses missions diplomàtiques que aconseguiren que el papa Innocenci III ordenàs a Simó de Montfort que retornàs el ja rei Jaume I als seus territoris. A mitjan abril, una comissió formada pel comte del Rosselló, el mestre templer Guillem de Montrodon i diversos magnats aragonesos i catalans rebé Jaume I a Narbona. Tot seguit, es dirigiren a Lleida, on es convocaren corts per a organitzar la regència durant la minoria d'edat del rei. Es va constituir un consell de regència integrat per diversos magnats catalans i aragonesos, nomenats pel papa. Jaume I, per la seva banda, va ser confiat als templers perquè l'educassin, d'acord amb el testament de Maria de Montpeller. Així, durant alguns anys, el rei visqué amb els templers al castell de Montsó.

Els períodes de regència no eren mai fàcils, i aviat els magnats catalans i aragonesos es dividiren en una sèrie de faccions que combatien entre si per a controlar el monarca, que encara no havia complit els deu anys. Foren uns anys convulsos en què la noblesa va anar incrementant el seu poder. El 1224, Jaume I (que tenia setze anys) va ser proclamat major d'edat. A fi de pacificar les lluites entre els nobles, el rei intentà canalitzar les energies de les faccions contra un enemic comú: els musulmans de València. L'objectiu escollit va ser la plaça forta de Peníscola, situada a uns vint quilòmetres al sud de la frontera catalana. El 1225, un jove Jaume I, de desset anys, va encapçalar una expedició per a conquerir aquest lloc. L'operació, però, va ser un fracàs, i les tropes hagueren de retornar a Catalunya sense haver pogut assolir el seu propòsit. Aquesta derrota sols serví per a incrementar les diferències entre la noblesa i el rei, que hagué de fer front a diverses revoltes de nobles, algunes de protagonitzades per persones tan importants com el comte Nunó Sanç del Rosselló, Guillem de Montcada o el vescomte Ramon Folch de Cardona. La solució consistia a emprendre noves conquestes territorials.

3.3. LA CONQUESTA DE MALLORCA

El primer gran èxit militar de Jaume I arribà el 1229 amb la conquesta de Mallorca. La tradició assegura que aquesta es va decidir en un sopar que es va dur a terme a Tarragona, a casa del mercader Pere Martell, al qual assistí Jaume I. En el marc d'aquest, Pere Martell hauria lloat davant el monarca les virtuts de l'illa. El cert és que la conquesta de Mallorca no només suposaria un cert prestigi per al jove monarca i beneficis per a la corona, sinó que permetria que la noblesa obtingués noves terres i, per tant, noves rendes. També afavoriria la burgesia urbana catalana, que aconseguiria una plataforma comercial al

centre de la Mediterrània occidental, que podria utilitzar per a les seves operacions cap a Itàlia o les costes de Grècia o Àsia. S'ha de tenir en compte que els mercaders de la Corona d'Aragó competien amb els comerciants pisans i genovesos, per la qual cosa l'obtenció d'aquesta plataforma comercial els seria altament beneficiosa. A més, Mallorca era una base des de la qual pirates i corsaris musulmans atacaven les naus mercantils catalanes; la conquesta suposaria la finalització d'aquests assalts. Alguns autors també han trobat en la conquesta de Mallorca un interès imperialista de la Corona d'Aragó, que havia vist frustrades les seves pretensions d'expansió cap a Occitània després de la derrota de Muret.

Decidit a conquerir Mallorca, Jaume I convocà corts el 1228. El monarca obtingué el suport de tots els braços que hi eren representats: la noblesa, el clergat i les ciutats. Es va decidir, doncs, la recaptació de l'impost del bovatge (el pagament de dotze diners per cada parella de bous que es posseís) per a finançar l'expedició; com que la recaptació va ser insuficient, es va haver de recórrer a préstecs. Les Corts també acordaren que l'illa seria repartida en funció dels homes i els recursos que cadascú aportàs. Ara bé, el rei es va reservar per a si els castells i la potestat sobre les altres illes.

El 5 de setembre de 1229, la flota salpà dels ports de Tarragona, Salou i Cambrils. Estava integrada per 130 vaixells de diferents tipus (galeres, galiots, llenys). El projecte dels conquistadors era desembarcar al nord de Mallorca, però un temporal els desvià cap al sud. Segons la tradició, la tempesta va ser tan forta que el rei va arribar a témer per la seva vida. Fou en aquest moment que Jaume I es dirigí a la marededeu que duia dins la cabina i li prometé que, si salvava la seva flota, li edificaria una església davant la mar.

Malgrat la tempesta, la tropa aconseguí arribar a Mallorca: la primera terra mallorquina que trepitjà Jaume I va ser l'illot del Pantaleu, i ho feu el 7 de setembre de 1229. Mentre era a l'illot, se li presentà un musulmà, Alí de la Palomera, que informà els cristians de la composició de les tropes de Mallorca. Segons el cronista Bernat Desclot, la mare d'Alí de la Palomera era astròloga i llegí als estels que l'illa seria conquistada per Jaume I; el musulmà oferí ajuda al rei cristià a fi de poder quedar a l'illa després de la conquesta.

L'estol continuà navegant fins a Santa Ponça, on l'exèrcit reial desembarcà. Segons la tradició, Bernat de Riudemeia pujà al puig de na Morisca i enarborà una senyera, cosa que simbolitzava l'èxit de l'expedició. A Santa Ponça hi hagué el primer enfrontament armat contra els musulmans. Malgrat tot, la topada més important fou la batalla de Portopí, que tingué lloc el 12 de setembre. En el marc d'aquesta, moriren els dos cosins Guillem i Ramon de Montcada, la qual cosa entristí enormement el rei.

El 14 de setembre de 1229, Jaume I ubicà el seu campament davant els murs de Madina Mayurqa, devora la séquia de la Font de l'Emir (després Font de la Vila), la qual cosa permetia que els cristians controlassin l'abastiment d'aigua a la ciutat. Començava, d'aquesta manera, un llarg setge que es prolongà durant tres mesos. Els cristians pogueren mantenir-se gràcies a l'ajut d'un musulmà (més tard convertit al cristianisme), Ben Abet, que els subministrà queviures. Això fou possible perquè molts de nobles musulmans s'oposaven al valí (governador) de Mallorca, Abu Yahya. Aquest, per la seva banda, va protagonitzar fins a tres intents de negociació amb els cristians, però aquests sempre rebutjaren pactar amb els musulmans, perquè el que els interessava era saquejar la ciutat i obtenir un botí immediat. També asseguraren que volien venjar la mort dels Montcades. El 31 de desembre de 1229 tingué lloc l'assalt definitiu a Madina Mayurqa. Les tropes cristianes entraren a la ciutat per Baab al-Kofol (Porta del Plom, futura Porta de Santa Margalida). Conta la llegenda que el primer que va entrar a la ciutat va ser un cavaller resplendent que cavalcava un cavall blanc; era sant Jordi, ell qual, d'aquesta manera, conduïa les tropes cristianes a la victòria. El cert és que l'entrada dels cristians va suposar la mort d'unes 2.500 persones, entre les quals alguns inclouen Abu Yahya, que hauria

mort torturat perquè revelàs la ubicació d'un presumpte tresor. Els que sobrevisqueren foren esclavitzats. La ciutat va ser saquejada i tot el botí es va dipositar a la fortalesa de Gumara (el Temple) per a ser repartit posteriorment entre els conquistadors.

D'acord amb el que s'havia pactat a les Corts de 1228, l'illa va ser repartida en funció del que cadascú havia aportat. Mallorca es va dividir en dues meitats. Una d'aquestes va correspondre al rei, ja que era qui més havia aportat a la conquesta. L'altra meitat es va dividir en quatre porcions, que foren donades als quatre magnats; és a dir, les quatre persones que, després del rei, havien contribuït a l'expedició amb més homes. Aquests varen ser Nunó Sanç, comte del Rosselló; Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona; Ponç Hug, comte d'Empúries, i Gastó de Montcada, vescomte de Bearn. Els altres senyors que havien participat a la conquesta amb homes i recursos també reberen terres. Després del repartiment, va començar la repoblació de l'illa, que va ser molt lenta. La majoria dels repobladors (prop del 80%) era d'origen català, però també s'hi comptaven occitans, aragonesos, castellans, etc. Als repobladors, se'ls donava una terra, que tenien dret a cultivar a canvi del pagament d'un cens anual al senyor. A fi d'afavorir la repoblació de Mallorca, l'1 de març de 1230 Jaume I va atorgar la denominada Carta de Franquesa, per la qual es concedien drets i llibertats a les persones que s'establissin a l'illa. Amb aquest document es va perfilar el règim jurídic de Mallorca, que era més beneficiós que en altres parts de la Corona d'Aragó a fi d'atreure nous habitants.

La conquesta de Madina Mayurqa no va suposar la finalització de la conquesta de Mallorca, ja que quedaren alguns nuclis de resistència a les serres de Tramuntana (cal destacar-ne el cas d'Almallutx) i de Llevant. Jaume I hagué de sufocar personalment aquests reductes. L'abril de 1231, el monarca viatjà a l'illa perquè li arribà el rumor que el rei de Tunis havia armat un estol per a anar a conquerir Mallorca, tot i que, al final, va ser desmentit. El rei aprofità aquella breu estada a l'illa per a rebre la rendició de Xuaip, el cabdill dels musulmans que s'havien refugiat a les muntanyes de Sóller, Almallutx i Banyalbufar. Xuaip acordà amb Jaume I que li retria tant els castells com les muntanyes si el rei li perdonava la vida. Després d'aquesta rendició, només quedaren alguns nuclis de resistència al Llevant insular, que foren sufocats el 1232, durant el tercer i darrer viatge de Jaume I a Mallorca.

Una vegada ocupada Mallorca, es va emprendre la submissió de les altres illes. Pel que fa a Menorca, l'illa no va ser conquistada, sinó infeudada a Mallorca. Això vol dir que els musulmans continuaren vivint a Menorca a canvi d'un pagament anual al rei. Per a aconseguir-ho, Jaume I es va dirigir a Capdepera amb alguns soldats. Des d'aquí envià una ambaixada a Menorca per a exigir la infeudació de l'illa. Els musulmans demanaren una mica de temps per a rumiar-s'ho. De nit, el rei Jaume I va manar als seus pocs homes que encenguessin fogueres al llarg de tota la costa de Capdepera. La llum dels focs es pogué veure des de Menorca, i inquietà els musulmans, que demanaren als ambaixadors què eren aquelles lluminàries que es veien per tot el litoral. Aquests respongueren que eren els focs que havien estat encesos per un immens exèrcit, que s'embarcaria cap a Menorca si l'illa rebutjava sotmetre's al rei. Evidentment, els musulmans acceptaren immediatament les condicions que els havia demanat Jaume I. D'aquesta manera, el 14 juny de 1231 se signà el Tractat de Capdepera, en virtut del qual els musulmans menorquins podrien continuar habitant l'illa a canvi d'un pagament molt copios de cereals, carn, mantega i monedes, a més de no poder donar suport a cap hipotètica invasió islàmica de Mallorca. Aquestes condicions pervisqueren fins a la conquesta cristiana de l'illa, que tingué lloc el 1287. Respecte d'Eivissa, Jaume I va cedir els drets de conquesta de la Pitiüsa major a Guillem de Montgrí, administrador apostòlic de Tarragona. Aquest va emprendre la conquesta d'Eivissa amb el comte del Rosselló, Nunó Sanç, i Pere de Portugal. Els cristians trobaren una forta resistència a la vila de Yabisa, però no

acceptaren pactar cap rendició amb els musulmans. La conquesta d'Eivissa va tenir lloc el 8 d'agost de 1235. Com passà a Mallorca, l'illa va ser repartida entre els tres conquistadors, tot i que el rei rebé el castell de la vila.

3.4. LA CONQUESTA DE VALÈNCIA

Mentre Jaume I encara era a Mallorca, la noblesa aragonesa començà la conquesta de València. Cal indicar que els habitants del Regne d'Aragó no participaren gaire a l'expedició a Mallorca, ja que no estaven interessats en una plataforma comercial mediterrània; preferien conquerir València, que consideraven una prolongació del mateix Regne d'Aragó. Per aquest motiu, el 1232 conquistaren Morella, una vila a uns quinze quilòmetres de la frontera aragonesa. Quan la notícia arribà a Jaume I, el rei partí corrents de Mallorca i es dirigí cap a Morella per a posar-se al capdavant de l'exèrcit. El rei va anar conquistant el territori i avançant cap al sud, però de manera molt lenta, ja que el monarca trobà una forta resistència dels musulmans que vivien a les viles més importants de la zona. A més, Jaume I hagué de viatjar a Mallorca per a acabar de rendir l'illa. Tot plegat va fer que es tardassin cinc anys a ocupar el territori entre Borriana i València. Finalment, aquesta darrera ciutat va ser conquistada el 1238.

A mesura que s'avançava en la conquesta de la part sud del Regne de València, més enllà del riu Xúquer, Jaume I es va veure obligat a parlar amb el Regne de Castella, que també tenia interessos a la zona. A fi de solucionar possibles enfrontaments, el 1244 es va signar el Tractat d'Almizra, pel qual es fixava la frontera entre Castella i el Regne de València a la serralada de Xixona. Això deixava territoris com Elx o Alacant sota la influència de Castella i, a la pràctica, atorgava als castellans el dret a conquerir-los. Els acords presos entre els successors de Jaume I i Castella configuraren la frontera definitiva entre els dos regnes i suposaren la incorporació d'Elx i Alacant al Regne de València.

De la mateixa manera que en el cas de Mallorca, el rei i els nobles es repartiren el territori valencià en funció del que cadascú havia aportat. També, seguidament, va començar el procés de repoblació, que va ser protagonitzat pels catalans: es calcula que els oriünds de Catalunya representaren un 75% dels repobladors, mentre els que procedien del Regne d'Aragó sols foren un 20%; el 5% restant englobava altres orígens, com occitans, castellans o italians. Ara bé, a diferència de Mallorca, els musulmans no varen ser expulsats ni morts, sinó que es va permetre que romanguessin al territori. Les poblacions islàmiques eren majoritàries: es calcula que al Regne de València hi havia prop de 500.000 musulmans per només 65.000 cristians. La permanència de musulmans a València després de la conquesta s'explica pel fet que els cristians necessitaven molta mà d'obra per a mantenir en conreu les productives terres que s'acabaven d'incorporar a la Corona d'Aragó. La presència musulmana, però, no deixava de ser un risc per als cristians. De fet, entre el 1247 i el 1258 va tenir lloc una revolta, encapçalada per Al-Azraq, que es va tornar a repetir poc després de la mort de Jaume I. Els cristians hagueren de sufocar l'aixecament i prendre mesures per a evitar que tornàs a haver-n'hi cap; això va suposar l'escapçament de la cúpula dirigent islàmica i la concentració de la població musulmana en pobles i barris propis, anomenats *moreries* o *aljames*.

3.5. LA INTERVENCIÓ A MÚRCIA

S'ha comentat abans que Menorca era una illa infeudada a Jaume I, de manera que els musulmans abonaven un pagament anual per a mantenir la seva autonomia. Múrcia era

també un territori islàmic infeudat; en aquest cas, al Regne de Castella, per la qual cosa havia de realitzar una sèrie de pagaments al monarca castellà.

El 1264, els murcians es varen revoltar contra el rei Alfons X de Castella, que era gendre de Jaume I, ja que s'havia casat amb la seva filla Violant. El rei d'Aragó va témer que la revolta murciana s'escampàs per València —feia sis anys que havia sufocat la revolta d'Al-Azraq—, de manera que va decidir ajudar Alfons X a reprimir l'alçament. De fet, Jaume I recaptà un bovatge a Catalunya per a poder finançar l'expedició.

L'operació va ser un èxit i Jaume I conquistà Múrcia. A més, repoblà el territori amb catalans i valencians; ja al segle XIV, el cronista Ramon Muntaner afirmà que els murcians «parlen lo més bell catalanesc del món». Però, malgrat això, i en compliment del Tractat d'Almizra, Jaume I entregà Múrcia a Alfons X. D'aquesta manera, el territori murcià es va incorporar a Castella.

3.6. MORT I TESTAMENT DEL REI CONQUERIDOR

Jaume I va morir a Alzira el 27 de juliol de 1276, a seixanta-vuit anys, i després de més de seixanta anys de regnat. El seu cos va ser transportat al monestir de Poblet, on fou enterrat. D'acord amb el seu darrer testament, les seves possessions territorials varen ser repartides entre els dos fills que li sobrevisqueren: Pere i Jaume. Pere rebé Aragó, Catalunya i València; mentre, Jaume heretà Mallorca, el comtat del Rosselló, Montpeller i diferents territoris pirenaics. Aquest conglomerat formà el Regne Privatiu de Mallorca.

4. LA FESTA DE L'ESTENDARD

La Festa de l'Estendard és una de les festes civils més antigues d'Europa: es té constància de la seva celebració ja al segle XIII, i sempre amb la màxima solemnitat. Des de 2007 és Bé d'Interès Cultural. L'objecte de la festivitat és commemorar la conquesta de Mallorca per les tropes de Jaume I, que entraren a la ciutat de Madina Mayurqa el 31 de desembre de 1229. Aquest fet suposa el naixement de Mallorca com a poble amb els valors de l'Europa cristiana occidental i amb la llengua i la cultura dels repobladors catalans, majoritaris en la colonització del territori. A la festa, hi assistien els tres poders del Regne de Mallorca: el municipal —representat per la Universitat de Mallorca—,² el reial —amb el governador o lloctinent—³ i l'eclesiàstic —amb la participació del bisbe.

Tot i que la data de celebració de la Festa de l'Estendard és el 31 de desembre, el programa festiu organitzat per l'Ajuntament de Palma comença alguns dies abans amb un pregó, que és pronunciat a la Sala de Plens de la seu de la institució per alguna persona vinculada a la ciutat. Un altre acte habitual és una missa i una ofrena floral a la Mare de Déu de la Salut, conservada a l'església de Sant Miquel, ja que la tradició afirma que va ser duita pel rei en l'expedició de conquesta. Una altra ofrena té lloc al monument a Jaume I de la plaça d'Espanya; diverses institucions, partits polítics i entitats ofereixen corones o rams de flors a l'estàtua en record de la conquesta i de les seves implicacions socials i culturals. En qualsevol cas, la Festa de l'Estendard, pròpiament dita, comença el 31 de desembre a la plaça de Cort, engalanada per a l'ocasió: a més dels domassos que es posen en certes festivitats, es penja el retrat del rei Jaume I a la façana de l'Ajuntament de Palma, damunt la tribuna. Popularment, el rei és conegut com a *Home dels Nassos*, atenent que té tants de nassos com dies falten per a acabar l'any (un). Així mateix, des de 2018, a la balconada es penjen els escuts de fusta del rei i dels principals magnats que l'acompanyaren a la conquesta de Mallorca. En total, són vuit els blasons —les armes reials d'Aragó i de Mallorca, la creu de Sant Jordi i els escuts heràldics de Nunó Sanç, el bisbe de Barcelona, el comte d'Empúries i el vescomte de Bearn, a més del blasó del Regne de Mallorca.

El matí, a les 10.15 h, de l'edifici de l'Ajuntament de Palma surt una petita processó encapçalada pels macers i per un funcionari que du l'urna amb la cimera del rei Martí,

² La Universitat de Mallorca era l'òrgan de govern més important del Regne de Mallorca. Estava format per sis jurats, que formaven un òrgan col·legiat que s'ocupava del govern ordinari, i pel Gran i General Consell, que era una assemblea deliberativa.

³ El governador o lloctinent era el representant del rei a Mallorca.

que col·loca davall el retrat de Jaume I. El segueixen els regidors municipals, que carreguen a les seves espatles l'estendard, la insígnia amb les armes reials —les denominades *quatre barres*—, enramellat amb murta. L'estendard és plantat al centre de la plaça mentre la banda de música municipal interpreta *La Balanguera*, himne de Mallorca.

Tot seguit, comença una processó cívica que es dirigeix a la Seu. És encapçalada per la Policia Muntada, vestida de gala, i pels tamborers de la Sala. A continuació, es troben dos elements del seguici festiu ciutadà: els cossiers i els cavallets. Des de 2001, darrere aquests, també desfilen els cavallers de la Confraria de Sant Jordi, que recorden l'antiga noblesa mallorquina. La presència dels macers anuncia el torn de la corporació municipal, amb precedència inversa, de manera que és el batle qui tanca el seguici. La banda de música clausura la processó cívica. Des de 2017, els consellers del Consell de Mallorca i els batles de la Part Forana es poden incorporar a la processó; la seva ubicació és immediatament anterior a la de la corporació municipal, i també respecten la precedència inversa: el president del Consell de Mallorca ha de tancar la desfilada dels membres de la institució insular.

La processó arriba a la Seu. Comença, aleshores, la celebració litúrgica d'acció de gràcies per la conquesta de 1229. Aquesta es diferencia dels oficis ordinaris per dos elements. En primer lloc, un prevere pronuncia el denominat sermó de la Conquesta, que té com a objecte el record de la victòria de Jaume I. En segon lloc, els cossiers i els cavallets duen a terme el ball de l'oferta davant l'altar major.

En acabar l'ofici solemne, es constitueix de nou la processó cívica. El seguici torna a la plaça de Cort; els regidors desplanten l'estendard i el tornen a entrar a l'edifici de l'Ajuntament. Seguidament, té lloc la recitació del poema *La Colcada*, de Pere d'Alcàntara Penya. Aquest acte es du a terme ininterrompudament des de 1965 i recorda l'antiga esplendor de la Festa de l'Estendard a partir d'una padrina que explica a les noves generacions com se celebrava la festivitat quan ella era jove. Des de fa molts anys, la composició és recitada per Miquela Lladó, acompanyada pels integrants de l'Escola de Música i Danses de Mallorca. El text del poema és el següent:

1
 Ja no sap ningú la història
 del nostre gran Rei En Jaume.
 Mustia està ja la pauma
 que mos donà la victòria.
 Tot s'ha perdut...; la Colcada
 molt pocs la recorden ja;
 d'aquella hermosa diada
 dins breu temps ningú hi haurà
 que en pugua contar cap mot;
 quan jo encara era fadrina...
Contau-mos-ho tot, padrina!
Contau-mos-ho tot!

En tants d'anys com han passat,
 la meva memòria flaca,
 d'aquella festa tan maca
 no en traurà cap ni trellat;
 jo no veig res que em record
 d'aquells temps les alegries...;
 tothom, tothom ja s'és mort,
 i com més transcorren dies
 més se torna el cel funest,
 més i més mon cos s'inclina.
Digau-mos-ho prest, padrina!
Digau-mos-ho prest!

balls pertot, i galanies
 i alagues riques i rares,
 retaulos, domàs, festers,
 drap-rasos i brenques d'om,
 murta pel mig dels carrers
 i la gent de gom en gom.
 Quin dia aquell de més trui!
 I era avui mateix, mesquina!
Tal dia com avui, padrina?
Tal dia com avui?

2

3
 Quin dia aquell! Alimares,
 tamborinos, xeremies,

4

El pobre amb el ric mesclat,
 els amos amb sos missatges,
 confusos tots els llinatges
 passejaven la ciutat,

i els menestrals més antics,
amb los penons de l'ofici,
duien com a bons amics
sense rancor ni malici
per conservar més les paus,
els esclaus a la Marina.
Que hi havia esclaus, padrina?
Que hi havia esclaus?

5

Callau, i teniu pacienci
que tot, tot vos ho diré,
i res més vos contaré
si no escoltau amb silenci.
Dons sabreu com en memòria
del dia de la Conquesta
feien funció de tal glòria,
que era una cosa mai vista,
i admiració dels estranys,
que en venien... de la Xina.
Que ja fa molts d'anys, padrina?
Que ja fa molts d'anys?

6

Ja en fa molts; i s'aplegaven
davant Cort els cavallers
i a cavall molts de carrers
en processó transitaven,
a la moda antiga armats,
de cap a peus brufats d'or,
amb rics mantells adornats
de lama o tissú del bo;
per aquí anaven passants
cap a Santa Catalina.
Per aquí davant, padrina?
Per aquí davant?

7

Per aquí mateix, i amb ells
anaven vestits de gala
els tamborers de la Sala,
macers, mestres i virells,
i hi anaven els Jurats
amb les gramelles i els rissos,
curials i sobreposats,
el Regiments dels Suïssos,
i el Duc vestit de Virrei
amb senyors de sa oficina.
Vestit com el Rei, padrina?
Vestit com el Rei?

8

Tots els frares, els mossons,
capellans, inquisidors,
trompes, pífolos i tambors,
el Regiment dels Dragons,

i després amb creu alçada
els canonges de la Seu
i el Bisbe, mitra posada,
que aquest dia anava a peu,
i a la fi, per més honor,
una música divina.
Quina processó, padrina!
Quina processó!

9

I pel mig de la Colcada
llibrees molt ben vestides
dels cavalls duien les brides
que eren de plata daurada.
Les dames amb cintes d'or
i gual·laretos estaven
esperant els cops amb por
dels ous noscats que tiraven
tots els seus enamorats,
com a cortesia fina.
Ous noscats heu dit, padrina?
Què són ous noscats?

10

Capsetes de cera fina
ben closes perquè no en surta
de dedins l'aigua de murta
o de rosa alexandrina,
quan les carrosses passaven
amb les dames, els senyors
tirant-los-hi les banyaven
d'aigües de bones olors;
i els ous noscats de picat
estaven plens de farina.
Que en véreu cap mai, padrina,
d'enfarinolat?

11

Encara ric d'un senyor.
Tanta en duia que plorava
el vespre quan me n'anava
a davant ca'n Rosselló,
per veure fermat pel cos
penjat com una miloca
un animalot molt gros
que es deia *El Drac de Na Còca*
amb barram d'aquí a allà
i una llengua serpentina.
Quina por que em fa, padrina!
Quina por que em fa!

12

I la processó sortia
a rodar per devers l'Horta,
i quan tornava a la Porta
amb tres cops de creu l'obria.

Voltava ran-ran murada
i amb una cara xereca
davant la Porta Pintada
el senyor Lluç de la Meca
entregava al senyor Duc
les claus dins una bacina.
Qui era el senyor Lluç, padrina?
Qui era el senyor Lluç?

13

Era el senyor Lluç un vei
dels més facetos i vius,
cap-de-guaita dels captius,
com si diguéssim son rei.
Més titeretero que un lloro,
amb lo cap ben empolvat,
representava el Rei Moro
quan entregà la Ciutat
an el Gran Conquistador
de la perla mallorquina.
I el botifarró, padrina?
I el botifarró?

14

Així el ceptre anomenaven
que duia en les seves mans,
tots els al·lots ignorants
que sols de riure es cuidaven;
amb ell feia postissures,
bel·landines i felets
a les nines; i elles, pures,
reien com a babaluets
en veure el bastó brunyit
que era un tronc redó d'auzina.
Jo hauria esclafit, padrina!
Jo hauria esclafit!

15

Ja la Ciutat entregada,
pujava la processó
per la costa del Bastió
fins esser a la Raconada.
Llavó entrava per davall
el mateix arc que hi ha allà
per on diuen que a cavall
el Rei en Jaume en passà,
que era el portal principal
de la ciutat sarraïna.
El mateix portal, padrina?
El mateix portal?

16

El mateix, i a Sant Miquel
la Colcada s'aturava,
i una missa allà es cantava
dant gràcies al Déu del Cel.

Mentrestant els majordoms,
els mercaders i els notaris,
els peons amb los prohoms,
sobreposats i clavaris,
i deu cavalls cotoners,
seguien per ca'n Moixina.
I llavó, què més, padrina?
I llavó, què més?

17

Corria tot el seu curs
la solemne processó;
i acabada, en el balcó
d'Almoina, feia un discurs
un Regidor dels més savis,
en el qual feia memòria
del valor dels nostres avis
beneint cent noms de glòria;
bons llinatges! Ai! Jo en sé
que ara passen fam canina.
Que ho sabeu de bé, padrina!
Que ho sabeu de bé!

18

I el senyor Lluc, tot encès,
ben vestit de cap a peus

mentres treien els arreus
del Rei, amb lo cap d'arnès,
a Cort, feia reverències,
capades i cortesies,
i tot eren vossel·lències,
vosses mercès, senyories;
i feia, per cobrar nom
d'agut, bots de pantomima.
A davant tothom, padrina?
A davant tothom?

19

Oh, Senyor! Quantes famílies
mortes sense successió!
Ca'n Net el comanador,
els Sales, els Santacílies,
ca'n Torrella de Borneta,
ca'n Ferrandell, ca'n Pujades,
ca'n Moranta, ca'n Dureta,
Bergues, Serraltes, Sanglades,
Sunyers, d'Oms i Desclapers!
Senyors tots de bandolina.
Què de cavallers, padrina!
Què de cavallers!

20

Ai! tot passa, i quina prova
que en el món res és etern!
Tot ho vol a lo modern
d'aquest segle la gent nova.
Cadufos dels vells passats
són, i festes de mal to
aquelles solemnitats
que parlaven an el cor;
poc a poc el món novell
al món antic assassina.

Quin temps era aquell, padrina!
Quin temps era aquell!

21

Ara, amb quatre rebomboris
que no costen una malla,
honren com si fos rondalla
la més gran de les històries.
Lo que més llament encara
no és el perdre lo passat,
és el veure el jovent d'ara
que no respecta l'edat.
Ai! Que mai tornarà ja
el temps de quan era nina!
Sí que tornarà, padrina!
Sí que tornarà!

Una vegada acabada la recitació, és habitual que el batle de Palma faci un discurs a peu de carrer. Seguidament, la corporació entra a l'Ajuntament i es reuneix a la Sala de Plens per a entregar les medalles d'or de la ciutat i nomenar els nous fills il·lustres.

La Festa de l'Estendard és una celebració molt institucional i ritualitzada, però que té una gran significació per als ciutadans de Palma i per al poble de Mallorca, ja que recorda el seu origen. Al mateix temps, és una festivitat que es remunta a l'edat mitjana i que s'ha celebrat de manera pràcticament ininterrompuda durant quasi vuit-cents anys. Per tant, cal comprendre el simbolisme secular de la festa per a poder-la valorar.

5. PROPOSTA D'ITINERARI PEL CENTRE DE PALMA

En aquest apartat es proposa un itinerari pel centre històric de Palma. La ruta segueix, a grans trets, la passejada que duen a terme en Tomeu i la padrina Maria al conte *En Tomeu descobreix el rei en Jaume*. També ressegueix les passes del rei En Jaume i el recorregut de la Festa de l'Estendard. L'itinerari permet visitar un total de deu espais que estan relacionats amb el Conquistador o amb la Festa de l'Estendard. Per a cada espai d'interès, s'ofereixen algunes dades que es consideren que poden ser d'interès per al professorat, a fi que puguin ser explicades als estudiants amb la corresponent adaptació didàctica. Igualment, la proposta pot ser modificada, de manera que se'n poden afegir o suprimir espais d'acord amb el nivell o les necessitats de cada grup.

5.1. ESTÀTUA DEL REI JAUME I (PLAÇA D'ESPANYA)

A la plaça d'Espanya de Palma s'hi troba l'única estàtua pública dedicada al rei Jaume I que hi ha a la ciutat. De bronze, és obra de l'escultor Enric Clarassó i va ser col·locada al seu emplaçament actual el 1927, dos anys abans de la commemoració del set-cents aniversari de la conquesta de Mallorca. L'Ajuntament de Palma decidí bastir un monument a Jaume I per a compensar la destrucció de la Porta Pintada Vella o de Santa Margalida, que tingué lloc el 1912. Es convocà un concurs, que va guanyar Bartomeu Reus Bordoy, dissenyador del conjunt, i també es va obrir una subscripció popular per a finançar el monument. Les obres començaren l'any següent, el 1913. La construcció del conjunt es perllongà durant catorze anys, no exempts de dificultats. Per exemple, el primer escultor del conjunt va ser Ignasi Farran, que només n'esculpí els escuts abans d'abandonar el projecte el 1914; la resta d'estàtues són obra del ja esmentat Enric Clarassó. També els problemes econòmics retardaren les feines.

En el monument destaca la figura de Jaume I a cavall, amb el braç dret alçat. El rei vesteix una armadura amb capa, i llueix al cap un casc coronat; notau que no du la cimera amb el drac pennat amb què se'l sol representar. Per davall el monarca hi ha una estàtua que representa un almogàver —això és un soldat d'infanteria; tot i que els almogàvers són coneguts, sobretot, per la seva intervenció a Orient, participaren en les conquestes de Jaume I, i es té constància de la seva vinguda a Mallorca. L'almogàver aixeca un ram de llorer i trepitja un estendard en què es pot endevinar una mitja lluna, símbol de la religió islàmica; aquests dos elements figuren la victòria del rei conquistador sobre els musulmans. En el pedestal, de pedra, s'hi pot llegir, a la part frontal, la dedicatòria *Mallorca al Conquistador*, mentre a la part posterior va ser-hi col·locada la data d'entrada de Jaume I a Madina Mayurqa: *31 Diciembre 1229*. Als laterals del pedestal, s'hi troben els escuts esculpits per Ignasi Farran; a la part dreta, els dos que corresponen a les armes reials —en camper d'or, quatre pals de

gules, o les denominades *quatre barres*— i al blasó del Regne d'Aragó; a l'altra banda, a l'esquerra, hi ha l'escut de la ciutat de Palma, amb corona reial.

Sovint s'ha dit que el monument a Jaume I s'ubica en aquesta plaça perquè aquí hi havia la Porta Pintada, per on va entrar. El cert és que el rei no va entrar per la Porta Pintada que hi havia en aquesta plaça, sinó per la que hi havia a un centenar de metres, i que constitueix la segona aturada d'aquest itinerari.

5.2. EL BASTIÓ DE SANTA MARGALIDA (C. DE SANT MIQUEL, 66A)

Dos espais revesteixen d'interès en aquest punt. En primer lloc, les restes del bastió de Santa Margalida, una estructura circular de pedra que es pot veure a través d'un vidre a la planta baixa del número 66A del carrer de Sant Miquel. En segon lloc, just a la paret de l'edifici de davant, una placa ornada, amb un escut de Palma que presenta el drac pennat (amb la forma d'una ratapinyada) damunt la corona reial. El text de la placa és el següent:

EN ESTE LUGAR ESTABA LA PUERTA DE SANTA MARGARITA, POR DONDE ENTRARON EN LA CIUDAD D. JAIME I, EL CONQUISTADOR, Y SUS VICTORIOSAS HUESTES, DIA 31 DE DICIEMBRE DE 1229.

El Excmo. Ayuntamiento de Palma, en sesión solemne, celebrada el 31 de diciembre de 1929, acordó colocar esta lápida.

S'ha de destacar, en primer lloc, que la col·locació de la placa va ser acordada per l'Ajuntament de Palma el 31 de desembre de 1929; és a dir, el dia que es commemorava el set-cents aniversari de l'entrada de Jaume I a Madina Mayurqa. La placa recorda el lloc on estava situada la Porta de Santa Margalida, també coneguda amb el nom de Porta de la Conquesta, Porta de l'Esvaidor o Porta Pintada, per la qual va entrar el rei conquistador.

L'origen de la porta es remunta a la dominació islàmica de Mallorca; algunes fonts asseguren que va ser construïda al segle XII, poc després de la Croada Pisanocatalana de 1114-1115. Es coneixia amb el nom de *Baab-al-Kofol*, que significa Porta del Plom, ja que d'aquesta porta sortia el camí que es dirigia cap a les muntanyes de Bunyola, conegudes per les seves mines de galena. També era la porta més pròxima al campament de Jaume I; no és casualitat que, si se segueix el carrer de Sant Miquel, s'arribi al carrer del 31 de Desembre, batejat amb la data d'entrada del rei a la ciutat. Efectivament, en aquesta zona es va obrir la bretxa que va permetre que les tropes cristianes conquistassin Madina Mayurqa. La porta va quedar malmesa per la guerra i hagué de ser reconstruïda poc després de la conquesta. Seria quan s'hi pintarien unes creus vermelles que recordarien la victòria de Jaume I i quan li donarien el nom de *Porta Pintada*. També és probable que, en aquest moment, s'hi bastís un primer bastió defensiu.

Quan es varen construir les denominades *muralles renaixentistes* a partir de mitjan segle XVI, es va edificar un baluard davant la porta. Això va fer que la Porta Pintada o de Santa Margalida perdés la seva funció d'entrada a la ciutat i que es convertís en l'accés al baluard. Com que va quedar condemnada, es va haver d'obrir una nova porta un centenar de metres a l'est, que va assumir el nom de l'antiga obertura: la Porta Pintada Nova, en

contraposició a la Porta Pintada Vella. Tot i la pèrdua de la seva funció, la Porta Pintada Vella es va mantenir com un referent simbòlic per al poble de Mallorca. De fet, les entrades solemnes de les autoritats civils i religioses tenien lloc en aquest espai, i la processó de la Festa de l'Estendard passava per la porta per a recordar la conquesta de Jaume I.

Al segle XIX, els corrents higienistes apostaven per enderrocar les muralles, perquè consideraven que tancaven la ciutat, impediend el seu creixement i la feien insalubre. Això va generar un debat sobre què s'havia de fer amb la Porta Pintada Vella: els higienistes, entre els quals l'Ajuntament de Palma, volien tomar-la; la majoria d'intel·lectuals advocava per conservar-la. El cert és que la porta va ser declarada Monument Nacional el 1908, la qual cosa li atorgava una certa protecció. Això no obstant, aquesta declaració no va servir de res: la nit del 27 de febrer de 1912, cap a la una de la matinada, un exèrcit d'obriers va començar a enderrocar la porta. Treballaren tota la nit, i, quan sortí el sol, utilitzaren explosius per a assegurar-se que no en quedava cap rastre. Si es mira per l'aparador del número 66A del carrer de Sant Miquel, són visibles les restes del bastió annex a la Porta de Santa Margalida; és tot el que queda d'un dels llocs més significatius de Palma.

5.3. L'ESGLÉSIA DE SANTA MARGALIDA (C. DE SANT MIQUEL, 69)

L'església de Santa Margalida, que donà nom a la veïna Porta de Santa Margalida i al baluard del segle XVI, és un dels exponents de la nova societat que implantaren els conquistadors cristians. Tot just ocupada la ciutat, l'espai urbà es va haver de cristianitzar. Això va implicar que moltes mesquites fossin consagrades i adaptades al culte cristià. Així mateix, es varen donar terres i parcel·les als diferents ordes religiosos perquè hi edificassin monestirs i convents. Aquest va ser el cas dels franciscans, que reberen uns

solars a prop de la Porta Pintada. El 1236 hi començaren a construir una església, d'acord amb els postulats de l'art dels conquistadors: el gòtic. Això es pot veure en les estructures dels finestrals —els vitralls originals han desaparegut—, així com en la presència dels contraforts, que suporten les forces de l'edifici. Si hom hi entra a dins, es poden veure els arcs diafragma que sustenten el sostre. Aquests arcs foren habituals a les primeres construccions religioses de Mallorca, ja que permetien bastir edificis amples amb certa rapidesa: es poden observar a altres construccions coetànies, com les denominades *esglésies de repoblació* (Sant Pere d'Escorca, Sant Miquel de Campanet o l'oratori de Castellitx) o el monestir de la Real.

Si bé els franciscans començaren a edificar l'església, aviat permutaren els seus terrenys amb el que havien rebut les monges agustinianes a la zona de la plaça del Mercat. Així, cap al 1270, les monges s'establiren al costat de la Porta Pintada, mentre que els franciscans passaren a la plaça del Mercat —tot i que aviat tornaren a anar-se'n, aquesta vegada al seu emplaçament definitiu. Arran del trasllat, l'església de devora la Porta Pintada va prendre per titular santa Margalida.

Les monges residiren al monestir fins al 1837, quan l'hagueren d'abandonar a causa de la desamortització.

5.4. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT MIQUEL (C. DE SANT MIQUEL, 21)

L'església de Sant Miquel va ser una de les quatre primeres parròquies de la ciutat de Mallorca. Després de la conquesta, l'espai urbà es va estructurar d'acord amb els usos dels nous pobladors cristians. Aquesta estructura es basava en els territoris de les parròquies; és a dir, en esglésies regides per clergat secular —això és, que no pertanyien a cap orde religiós. Poc després de la conquesta, es varen erigir quatre parròquies: dues a la part alta de la ciutat —Santa Eulàlia i Sant Miquel— i dues a la part baixa —Sant Jaume i Santa Creu—; notau que les advocacions són les mateixes que hi havia a Barcelona, ja que els conquistadors dugueren els seus sants. Cal indicar, igualment, que l'església de Sant Miquel s'aixeca sobre el solar d'una antiga mesquita. Actualment, l'interior de l'edifici és majorment barroc, però ha conservat el portal gòtic, en el qual destaca una estàtua de Ramon Llull a la part esquerra.

Dins l'església es conserva la talla de la Mare de Déu de la Salut, la qual, segons la tradició, va ser duita pel rei Jaume I en l'expedició de conquesta de Mallorca. De fet, conta la llegenda que, en ser a alta mar, l'estol del rei es va veure sorprès per una forta tempesta. El perill de naufragar era real, per la qual cosa el monarca es va encomanar a la Mare de Déu de la Salut i li va prometre que, si l'ajudava en la travessia, li edificaria una gran església damunt la mar en aquella illa que anava a conquerir. La Mare de Déu el va protegir i l'armada reial pogué arribar a Mallorca. Jaume I no va oblidar el seu jurament i, després de la conquesta de Madina Mayurqa, va començar a edificar la catedral, dedicada a santa Maria, damunt un penya-segat que s'obria a la mar.

Sant Miquel té la peculiaritat que va ser el lloc on es va celebrar la primera missa després de la conquesta de la ciutat. En record d'aquest esdeveniment, el 30 de desembre, en el marc de la Festa de l'Estendard, la corporació municipal assisteix a un ofici religiós a l'església, durant el qual es canta una salve a la Mare de Déu. S'ha de tenir en compte, igualment, que la Mare de Déu de la Salut és copatrona de Palma, juntament amb sant Sebastià, i que la talla conservada a Sant Miquel és una de les figures més venerades pels ciutadans.

5.5. ESTÀTUA DE *LA COLCADA* (PL. DEL BANC DE L'OLI)

Al centre de la plaça del Banc de l'Oli hi ha una estàtua anomenada *La Colcada*, obra de Remígia Caubet, que fou esculpida el 1968. En realitat, aquest monument, com s'indica en el seu pedestal, està dedicat a Pere d'Alcàntara Penya, autor del poema *La Colcada* (1863), i va ser encarregat per l'Ajuntament de Palma. L'estàtua representa una padrina que recita el poema *La Colcada* als seus dos nets. Certament, en la composició de Pere d'Alcàntara Penya, una padrina explica a les noves generacions com era la Festa de l'Estendard en el passat, quan ella era jove, i lamenta la decadència en què ha caigut. Des de 1965, el poema és recitat anualment durant la Festa de l'Estendard.

5.6. AJUNTAMENT DE PALMA (PL. DE CORT, 1)

L'edifici de l'Ajuntament de Palma ha estat, des de 1249, la seu del poder municipal de la ciutat. En conseqüència, al seu interior es conserven alguns dels elements més simbòlics per a la història de Mallorca. Per a aquest itinerari sobre Jaume I i la Festa de l'Estendard, són tres els objectes més interessants: el retrat del rei, l'estendard i la cimera del rei Martí.

Sense cap mena de dubte, la figura de Jaume I té una rellevància especial dins l'Ajuntament de Palma. El rei va ser el conquistador de la ciutat i l'introduïdor de la societat cristiana occidental a Mallorca; notau que, tradicionalment, tot allò que és anterior a la vinguda de Jaume I és considerat *del temps dels moros*, un moment indeterminat que abasta des de la creació del món fins al 31 de desembre de 1229. El monarca va ser també el fundador del règim municipal de la ciutat de Mallorca, ja que el 1249, mitjançant un privilegi reial, autoritzà la constitució de la Juraria, el principal òrgan de govern local i regnicola del Regne de Mallorca. Aquesta gran significació de Jaume I es tradueix en el fet que és l'única persona que és representada dues vegades dins la sala de plens de l'Ajuntament de Palma: en un gran retrat, situat als peus de l'estança, i en un bust de guix, ubicat a la testera de la sala.

El retrat, obra del pintor Andreu Reus, és una pintura a l'oli que data de finals del segle XVI. S'hi representa el rei de cos sencer, vestit amb robes cortesanes, amb túnica i capa. Això no obstant, el seu caràcter guerrer és recordat per l'espasa que du penjada a la part esquerra del cos. Lluïx una corona reial al cap. A la part superior, hi ha la llegenda REY EN IAYME EL CONQUISTADOR, al costat d'un escut amb les armes reials. A la part inferior, a banda i banda del rei, s'hi troben dos blasons de la ciutat de Mallorca. El retrat és un element fonamental de la Festa de l'Estendard: des del segle XVII és exposat a la façana de Cort el dia 31 de desembre.

A l'avantsala de la sala de plens, dins sengles vitrines, es conserven l'estendard i la cimera del rei Martí. L'estendard és una ensenya amb les armes reials, protagonista indiscutible de la Festa de l'Estendard, moment en què és tret i plantat a la plaça de Cort durant algunes

hores. S'ha de tenir en compte que l'estendard original es va cremar a l'incendi que afectà l'Ajuntament de Palma el 1894; l'actual és una còpia moderna. Pel que fa a la cimera, es tracta d'un guarniment que es posava damunt el casc; en aquest cas, té la forma d'un drac pennat. Tot i que la representació habitual de Jaume I sol ser amb una cimera d'aquesta mena, el cert és que el primer rei que va utilitzar el drac pennat com a plomall va ser Pere el Cerimoniós (r. 1336-1387); de fet, a partir d'aquest moment, el drac pennat esdevingué un símbol dels monarques d'Aragó. La cimera que hi ha a l'Ajuntament de Palma és una còpia d'una de medieval que es conservà durant segles a la Casa dels Jurats de Mallorca, i que el rei Martí l'Humà autoritzà que fos treta el dia de la Festa de l'Estendard. El 1831, el rei Ferran VII ordenà que la cimera fos enviada a la Reial Armeria de Madrid, on es troba actualment.

La plaça de Cort constitueix un dels punts centrals de la Festa de l'Estendard: hi tenen lloc la major part dels actes de la diada, entre els quals l'exposició del retrat de Jaume I, la plantada de l'estendard reial i l'exhibició de la cimera del rei Martí. Al banc del Sinofós té lloc la recitació del poema *La Colcada*, amb la padrina envoltada d'infants. Cort és, igualment, el punt des d'on parteix la processó institucional que recorre el carrer del Palau Reial i arriba a la mateixa catedral.

5.7. CONSELL DE MALLORCA (C. DEL PALAU REIAL, 1)

El Consell de Mallorca és una institució moderna, sorgida durant la Transició. Tot i que el seu nom té reminiscències històriques —recordau el Gran i General Consell, assemblea deliberativa del Regne de Mallorca—, és, en realitat, hereva de la Diputació Provincial de Balears. De fet, la seva seu actual era l'antic edifici d'aquest organisme; amb anterioritat, havia estat la presó de la ciutat. En qualsevol cas, el Consell de Mallorca és, actualment, l'òrgan de govern de l'illa de Mallorca.

El 2016, el Consell de Mallorca va aprovar que la Diada de Mallorca tingués lloc el 31 de desembre, data de la conquesta de Madina Mayurqa per Jaume I. A partir de 2017, la institució participa activament a la Festa de l'Estendard. La inclusió dels membres de la corporació insular i dels batles de la Part Forana a la processó cívica que transcorre entre la plaça de Cort i la Seu constitueix la darrera innovació que ha tingut lloc a la festa.

5.8. C. DE LA VICTÒRIA/C. DEL CONQUISTADOR

A una trentena de metres del Consell de Mallorca s'obre el carrer de la Victòria, una via urbana d'uns cinquanta metres de llargada. Rep el nom de la capella de la Victòria, la primera església que els frares dominics construïren a la ciutat després de la conquesta —s'ha de recordar que el convent de Sant Domingo estava situat a l'actual illeta del Parlament, delimitada pels carrers del Palau Reial i de la Victòria, i per les costes de Sant Domingo i de la Seu. Segons la tradició, l'església de la Victòria va ser edificada per

Jaume I a fi de commemorar la conquesta de Mallorca i l'èxit aconseguit davant els musulmans. A més, també s'afirma que l'església fou el lloc de sepultura dels cavallers morts durant l'expedició i, probablement, també dels que foren víctimes de la pesta que s'escampà per l'illa immediatament després de la conquesta.

El carrer de la Victòria condueix al carrer del Conquistador, una costa de més de dos-cents metres que uneix la part alta i la part baixa de la ciutat. Aquest carrer, l'únic que recorda Jaume I, va ser edificat al segle XIX damunt el solar que havia deixat el convent de Sant Domingo, enderrocat el 1837 arran de la desamortització de Mendizábal.

5.9. CAMBRA DE COMERÇ DE MALLORCA (C. DE L'ESTUDI GENERAL, 7)

Al vestíbul de la seu de la Cambra de Comerç de Mallorca es troba un mural, fos a la foneria de Guillem Seguí, que representa una idealització de la capitulació de Mallorca: s'hi pot veure el valí musulmà Abu Yahya entregant la clau de la ciutat a un victoriós Jaume I. La veritat és que la rendició de Madina Mayurqa no hauria estat així. Es té constància que, durant el setge de la ciutat, els musulmans utilitzaren catapultes contra el campament reial, i que, a vegades, llançaven captius cristians en lloc de pedres. En veure-ho, Jaume I va jurar que no se n'aniria de Mallorca sense estirar la barba del valí. Efectivament, la tradició relata que, una vegada conquistada Madina Mayurqa, Abu Yahya va ser retingut per uns soldats cristians en unes cases; el rei, en saber-ho, hi anà per a complir la seva promesa. Després, segons la mateixa llegenda, el valí hauria estat ben tractat; de fet, alguns autors romàntics asseguren que el mateix Abu Yahya o el seu fill visqueren i s'acabaren convertint al cristianisme. El cert és que el valí hauria estat torturat pels cristians perquè revelàs la ubicació d'un tresor que, presumptament, Abu Yahya tenia amagat dins la ciutat. És molt probable que el valí morís durant aquests turments.

5.10. LA SEU DE MALLORCA (PL. DE LA SEU, S/N)

La Seu és la catedral de Mallorca. Fou edificada en el solar de l'antiga mesquita major islàmica que, just després de la conquesta de 1229, va ser consagrada i utilitzada com a església fins que la fàbrica de la catedral estigué prou avançada; la mesquita va ser esbucada durant la primera meitat del segle XV. L'únic vestigi de la mesquita és la torre del campanar, els fonaments de la qual serien islàmics; de fet, el campanar no forma un

angle recte amb el cos de la catedral, sinó un angle agut, ja que manté l'orientació de la mesquita. La Seu es va començar a construir ja durant el regnat de Jaume I, tot i que les obres foren impulsades pel seu fill i successor, Jaume II de Mallorca. L'edificació de la catedral respon a la promesa feta per Jaume I a la Mare de Déu durant la tempesta que el sorprengué de camí a l'illa.

Atesa la seva importància, la Seu és una part fonamental de la Festa de l'Estendard. La processó cívica que parteix de la plaça de Cort arriba a la catedral per a assistir a una missa d'acció de gràcies presidida, habitualment, pel bisbe de Mallorca. Dues són les peculiaritats de l'ofici solemne que se celebra aquest dia. En primer lloc, el denominat *sermó de la Conquesta*, un discurs pronunciat per un sacerdot en què es recorda l'arribada de Jaume I a Mallorca i es rememoren les conseqüències d'aquesta. En segon lloc, just després del parlament, té lloc el

ball de l'ofrena, en què els cossiers i els cavallets dansen davant l'altar. Aquest ball té reminiscències medievals; s'ha de tenir en compte que el Concili de Trento (1545-1563) va prohibir que es ballàs a l'interior de les esglésies.

5. BIBLIOGRAFIA

- ALOMAR CANYELLES, Antoni Ignasi. «Les restes de Sant Domingo i de Na. Sra. de la Victòria», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49 (1993), p. 387-416.
- ALOMAR CANYELLES, Antoni Ignasi. *Les armes mítiques de Jaume I procedents de Mallorca*. Palma: Documenta Balear, 1994.
- ALOMAR CANYELLES, Antoni Ignasi. *L'Estendard, la festa nacional més antiga d'Europa (s. XIII-XXI)*. Palma: Documenta Balear, 1998.
- BARCELÓ PERELLÓ, Miquel. *Sobre Mayurqa*. Palma: Museu de Mallorca, 1984.
- BELENGUER CEBRIÀ, Ernest. *Jaume I a través de la història*. València: Publicacions Universitat de València, 2009.
- BELENGUER CEBRIÀ, Ernest. *Jaume I i el seu regnat*. Lleida: Pagès Editors, 2007.
- CINGOLANI, Stefano Maria. *Jaume I. Història i mite d'un rei*. Barcelona: Edicions 62, 2007.
- COLÓN I DOMÈNECH, Germà; MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs (coords.). *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Castelló i Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- En torno al 750 aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*. València: Consell Valencià de Cultura, 1989, 2 vols.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel. *Jaume I. El rei que forjà una corona*. Palma: Ajuntament de Palma, 2008.
- FERRER MALLOL, Maria Teresa (ed.). *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2011, 2 vols.
- GARRIDO VALLS, Josep-David. *Jaume I i el Regne de Múrcia*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 1997.
- GRANELL SALES, Francesc. «La (re)construcció visual i retòrica de Jaume I a la Festa de l'Estendard de Mallorca durant l'època foral», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 9 (2017), p. 194-207.
- GRANELL SALES, Francesc. «Escenificar el poder. La Festa de l'Estendard, símbol de la victòria cristiana sobre el pasadò musulmà en Mallorca (ss. XIII-XVII)», *Sharq Al-Andalus*, 22 (2017-2018), p. 221-235.
- IBN AMIRA AL-MAHZUMI, Abu l-Mutarrif. *Kitab Ta'Rik Mayurqa. Crònica àrab de la conquesta de Mallorca*, ed. Muhammad BEN MA'MAR; trads. Nicolau ROSER NEBOT i Guillem ROSSELLÓ BORDOY. Palma: Govern de les Illes Balears i Universitat de les Illes Balears, 2008.
- JASSO GARAU, Vicenç; TORRENS VALLORI, Catalina. «El rei Jaume I a les rondalles mallorquines», *Lluc*, 862 (2008), p. 16-25.
- JAUME I. *El Llibre dels fets de Jaume el Conqueridor, versió en català modern de Josep Maria Pujol*, ed. Agnès VINAS i Robert VINAS. Palma: Editorial Moll, 2008.
- JOVER AVELLÀ, Gabriel; MAS FORNERS, Antoni; L, Ricard. «Colonització feudal i esclavitud, Mallorca 1230-1350», *Recerques*, 52-53 (2006), p. 19-48.
- LLOMPART MORAGUES, Gabriel. «Aspectos medievales de la "Festa de l'Estendard"», a *Etnología y tradiciones populares (Palma de Mallorca, 16-19 de enero de 1975)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1977, p. 207-222.
- LLOMPART MORAGUES, Gabriel. «La "Festa de l'Estendard d'Aragó", una litúrgia municipal europea en Mallorca (siglos XIII-XV)», *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita*, 37-38 (1980), p. 7-34.

- MAS FORNERS, Antoni. «Conquesta i creació del regne», a Miquel J. DEYÀ BAUZÀ (dir.). *Història de les Illes balears. Volum II. L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*. Barcelona: Edicions 62, p. 9-39.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (coord.). *Jaume I i el seu temps 800 anys després. Encontres acadèmics de Castelló, Alacant i València. Actes*. València: Universitat de València i Fundació Jaume II el Just, 2012.
- ORIOI CARAZO, Carme; SAMPER PRUNERA, Emili (eds.). *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*. Tarragona i Palma: Universitat Rovira i Virgili i Universitat de les Illes Balears, 2010.
- QUADRADO NIETO, Josep Maria. *Privilegios y franquicias de Mallorca*, ed. Ricard URGELL HERNÁNDEZ. Palma: Govern de les Illes Balears, 2002.
- QUINTANA TORRES, Antoni. *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Catarroja i Barcelona: Afers, 1998.
- RIERA FRAU, Maria Magdalena. *Evolució urbana i topografia de Madína Mayûrqa*. Palma: Ajuntament de Palma, 1993.
- RIERA MELIS, Antoni. «Els repartiments feudals de Mallorca i les seves conseqüències immediates (1230-1245)», *Catalan Historical Review*, 10 (2017), p. 131-145.
- SALRACH MARÈS, Josep M. «Jaume I. Una valoració del regnat», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 19 (2008), p. 87-100.
- SAMPER PRUNERA, Emili. «Bibliografia sobre el rei Jaume I», *Kesse. Butlletí del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver*, 42 (2008), p. 37-39.
- SÁNCHEZ SALAS, Francisco. «La Festa de l'Estendard durant la Guerra Civil i el primer franquisme (1936-1945)», *Randa*, 80 (2018), p. 97-110.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro. *Ejecutoria del Reino de Mallorca. 1230-1343*. Palma: Ajuntament de Palma, 1990.
- VALERO MARTÍ, Gaspar. *Itineraris pel centre històric de Palma*. Palma: Ajuntament de Palma, 1993.
- VALERO MARTÍ, Gaspar; BUENO BAUÇÀ, Jaume; FONT VALLS, Bartomeu. *Les festes de Palma. Història, tradició i vigència*. Palma: Lleonard Muntaner, Editor, 2010.
- VALRIU LLINÀS, Caterina; VIBOT RAILAKARI, Tomàs. *En rei en Jaume I. Un heroi històric, un heroi de llegenda. Cinc itineraris per Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, Editor, 2005.
- VIBOT REILAKARI, Tomàs. «La Festa de l'Estendard. Diada Nacional de Mallorca», a Alexandre BATALLER CATALÀ, Héctor HERNÁNDEZ GASSÓ i Antonio MARÍN EZPELETA (coords.). *Festa popular, territori i educació*. València: Universitat de València, 2017, p. 123-130.

